

Research Program on

HUMAN RIGHTS and
PEACE-BUILDING

Stockholm School of Theology
Sweden



Mänskliga rättigheter och fredsbyggande
- skilda agendor men samma mål?

Göran Gunner, Kjell-Åke Nordquist

Paper No. 1

2007

Paper No. 1

Research Paper Series

Research Program on Human Rights and Peace-Building

Forskningsprogrammet genomförs i samverkan med och finansiellt stöd från Diakonia, Stockholm.

Teologiska högskolan Stockholm

Åkeshovsvägen 29, SE 168 39 Bromma

Layout omslag: Sophia Tonneman

© Författarna

Tryck: Elanders Sverige AB, Vällingby, Sweden

ISSN: 1654-7322

ISBN: 978-91-88906-50-2

Mänskliga rättigheter och fredsbyggande – skilda agendor men samma mål?

Ett forskningsprojekt vid Teologiska
högskolan Stockholm

Göran Gunner och Kjell-Åke Nordquist

Författarpresentation

Göran Gunner

Teologie doktor i religionshistoria och högskolelektor vid Teologiska högskolan Stockholm samt forskare vid Svenska kyrkans enhet för forskning och kultur.

Kjell-Åke Nordquist

Docent och lektor i freds- och konfliktforskning vid Uppsala universitet samt forskare vid Teologiska högskolan Stockholm.

Göran Gunner och Kjell-Åke Nordquist arbetar båda som forskare vid Teologiska högskolan Stockholms forskningsprogram om mänskliga rättigheter och fredsbyggande.

Innehållsförteckning

<i>Författarpresentation</i>	iii
<i>Mänskliga rättigheter och fredsbyggande</i>	1
Vad står begreppet mänskliga rättigheter för?.....	3
Vad betyder fredsbyggande?	5
Rättvisa, fred och försoning	6
Bistånd – den goda viljans praktik?	9
<i>Akademi och civilsamhälle i möte</i>	11
Skilda agendor men samma mål?	13
<i>Forskningsprojektets syfte och upplägning</i>	18
Syfte.....	18
Upplägning.....	19
Samarbete med skilda aktörer	22
Urval av organisationer.....	22
Fem kritiska frågor	23
Den lokala situationens frågor	24
Frågor ur ett akademiskt perspektiv	25
Globala erfarenheter i ett jämförande perspektiv	26
Publikationer och seminarier.....	26
<i>Avslutning</i>	28
<i>Litteraturförteckning</i>	30

Mänskliga rättigheter och fredsbyggande

Insatser som främjar mänskliga rättigheter (“rights-based approach”) och insatser för fred och säkerhet (“promoting peace and security”) är båda väl förankrade inom det civila samhällets arbete. Likaså är mänskliga rättigheter respektive freds- och konfliktfrågor etablerade fält inom den akademiska forskningen. Var för sig har dessa ämnen utvecklats i växande institutionella miljöer i Sverige och internationellt, både vid universitet och högskolor, och vid fristående forskningsinstitut.

På en allmän nivå kan man säga att det finns ett gemensamt intresse för både forskning och praktik att bidra till en mera rättvis och fredlig värld, även om sökandet efter kunskap i sig alltid är en drivande kraft inom forskarsamhället också. Forskningen om både mänskliga rättigheter och freds- och konfliktfrågor behandlar ofta frågor som stater, organisationer och det civila samhället har att arbeta med i sin praktiskt-politiska verksamhet. I detta arbete representerar de två forskningsfälten skilda agendor baserade på skilda ansatser och perspektiv, något som får följderna för synen på till exempel demokratisering, det civila samhällets roll eller freds- och försoningsprocesser. Det uppstår en intressant skärningspunkt mellan dessa fält i sådana situationer och grundfrågan som uppstår då blir: hur relaterar de till varandra, teoretiskt och i praktiskt arbete?

Forskningen om hur mänskliga rättigheter och fredsbyggande kan relateras till varandra är sparsam, och inte sällan är det debatten om vilka anspråk de två kan göra på att vara vägledande i konkreta situationer som blir det som i praktiken blir det mest uppmärksammade. Det här projektet

om mänskliga rättigheter och fredsbyggande vill gå vidare, med utgångspunkt i debatten och i de teoretiska motsättningar som ligger bakom den, för att undersöka dels på vilket sätt som såväl akademiker som organisationer på fältet arbetar med skärningspunkten mellan "rättvisa och fred", som rättigheter och fred ibland sammanfattas, dels vilken samsyn som eventuellt kan vara möjlig mellan de två perspektiven.

En fråga som då infinner sig naturligt är om det finns förutsättningar för dessa perspektiv att ömsesidigt stärka varandra och samtidigt utveckla gemensamma teoretiska och principiella utgångspunkter, eller innehåller de oförenliga komponenter som utesluter en sådan utveckling? Mera konkret kan man fråga sig, vilka prioriteringar som ger tydligast resultat när begränsade resurser skall användas för att få en skör process mot fred och rättvisa att ta form i ett land som plågats av inre strider eller kränkningar av mänskliga rättigheter på annat sätt.

Det projekt som här presenteras prövar möjligheten att konstruktivt relatera och kanske integrera den konceptuella grunden för de två forskningsfälten, dels genom att studera konkreta situationer där de två fälten står i kontrast till varandra, dels i en metadiskussion för att analysera de två begreppsliga språkområdena. Syftet är att åtminstone hypotetiskt kunna utveckla en grund för ett sammanhållet språkbruk, vilket inkluderar de båda diskursernas grundläggande antaganden och begrepp. Därmed avses att bearbeta frågan om och i så fall hur två till synes skilda analys- och handlingsmodeller kan integreras till en sammanhållen ansats. Detta sker genom att ingående, såväl teoretiskt som via fallstudier, analysera det rättighetsbaserade arbetets, och det freds- och säkerhetsbaserade arbetets analysmodeller och teoretiska redskap.

Vad står begreppet mänskliga rättigheter för?

Den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna antogs 1948 av FN:s generalförsamling. En sådan förklaring är i sig inte något bindande dokument men den uttrycker en politisk viljeinriktning, i det här fallet om skydd av mänskliga rättigheter, och är samtidigt en utgångspunkt för att därefter skapa internationellt bindande åtaganden för medlemsstaterna. I dag är mänskliga rättigheter förankrade inom folkrätten liksom, om än i varierande grad, i staters nationella rätt. Internationella konventioner som enskilda stater ratificerat, liksom de uppföljningsmekanismer som är knutna till övervakningsorganen, är lagbundna och därmed bindande. Mänskliga rättigheter är därmed något som både principiellt och i praktiken berör alla individer.

Till de mänskliga rättighetsfrågorna hör med självklarhet de internationella överenskommelserna kring medborgerliga och politiska rättigheter, liksom också ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, diskriminering av kvinnor, rasdiskriminering, tortyr, barnets rättigheter, migrantarbetares rättigheter, ursprungsfolks och minoriteters rättigheter, liksom funktionshindrades och flyktingars rättigheter.

Ett rättighetsbaserat tänkande som konsekvent implementeras och slår igenom kan förväntas bli till ett helt nytt politiskt tänkesätt i ett land. Varje enskild stat åtar sig, genom ett sådant tänkande, att respektera, att skydda och att främja mänskliga rättigheter. Samtidigt har den enskilde individen rättigheter gentemot det allmänna/staten. Samspelet mellan individ och stat bygger på en vilja från statens sida att se till, att respekten för rättigheterna i praktiken ska tillämpas. Det finns därtill ett

internationellt system som är redo att utveckla innebörden av skyddet av mänskliga rättigheter. Det är den enskilda individen och staten som juridiskt sett är rättsobjekten i detta sammanhang, och det är individen som är rättighetsinnehavaren.

Till detta juridiska perspektiv kan också läggas att mänskliga rättigheter har en moralisk/etisk dimension. Hur denna grund formuleras och utvecklas betyder mycket för rättigheternas moraliska legitimitet och allmänna acceptans. En gemensam internationell värdegrund byggd på internationella överenskommelser finns idag, och den får också moraliska implikationer för människors samlevnad. Detta handlar om hur människor tänker om varandra och agerar med varandra, det vill säga hur enskilda individer såväl kränker, som behandlar och stöder varandra.

För att utveckla den moraliska grunden för de mänskliga rättigheterna spelar frivilligorganisationer en stor roll. En del frivilligorganisationer arbetar utifrån ett utvecklat rättighetsbaserat perspektiv, så kallade mänskliga rättighetsorganisationer. Andra frivilligorganisationer, som exempelvis kyrkor, arbetar utifrån idémässigt andra utgångspunkter men inkluderar ändå i sitt arbete på olika sätt frågor om mänskliga rättigheter. Alla dessa frivilligorganisationer kan i hög grad påverka mänskliga rättigheters implementering av staten, och följa upp detta regelbundet.

Ett "rättighetsperspektiv", som begrepp och som arbetsredskap, har gradvis fått en allt starkare ställning i den allmänna debatten. Ett exempel är när Sveriges riksdag antog propositionen *Gemensamt*

*ansvar: Sveriges politik för global utveckling.*¹ I denna slås fast att konsekvensanalyser av insatser inom berörda politikområden skall göras utifrån just ett rättighets- och fattigdomsperspektiv, med målet en rättvis och hållbar global utveckling.

Som en utgångspunkt för hur detta skall kunna ske, uttrycker sig en av alla svenska frivilligorganisationer som arbetar med detta perspektiv, Diakonia, så här: “Utifrån det rättighetsperspektiv som Diakonia arbetar med anser vi att en verkligt rättvis och hållbar utveckling är möjlig endast om rättighetsbärarna själva har makt över sin egen framtid.”²

Vad betyder fredsbyggande?

Insatser för fredsbyggande har två huvudkomponenter. Den ena handlar om att stärka de normer och värderingar som gör att människor föredrar fredlig konfliktlösning, folkligt deltagande i beslut och inrättande av demokratiska institutioner, såväl på nationell som lokal nivå, för att hantera motsättningar som kanske annars skulle leda till väpnade strider. Den andra komponenten handlar om att stärka de institutioner och organisationer – politiska (som parlament, kommunala organ), rättsliga (som domstolar, polisväsende), eller frivilligbaserade (NGO) – som tillämpar och utvecklar en demokratisk kultur och praxis i sitt arbete. Fredsbyggande förutsätter inte att det råder vapenvila i ett land för att kunna inledas, så länge som förutsättningarna i övrigt finns till hands och insatserna därmed praktiskt kan genomföras och inte drabbas av omedelbara hot från en pågående konflikt. Det kan till och med vara lämpligt att

¹ Denna var huvudsakligen baserad på en utredning från Kommittén om Sveriges politik för global utveckling, ”Globkom”, SOU 2001:96.

² Diakonia, *Policy 2007*, sid. 36.

inleda fredsbyggande insatser för att påskynda avslutandet av en väpnad konflikt, så att det finns alternativ redo, när till exempel en vapenvila inleds. Ett av de största problemen i en fredsprocess är just att finna former för gemensamma beslut som har förtroende hos alla inblandade parter.

Naturligtvis kan fredsbyggande insatser också ske när en fredlig situation konsoliderats, till exempel genom insatser som stärker det civila samhället, det demokratiska systemet eller som aktivt föregriper möjliga framtida konflikter.

Det här resonemanget utgår från en tämligen begränsad syn på vad “fred” innebär, nämligen att fred är frånvaro av våld i konfliktlösningar och att grundläggande mänskliga rättigheter upprätthålls. En begränsad definition av “fred” ger den praktiskt sett goda konsekvensen att man förhållandevis lätt kan se “vad som påverkar vad”. Med alltför diffusa begrepp blir det svårare att avgöra om en insats verkligen har den effekt som man eftersträvar, till exempel inom biståndsområdet.

I det här projektet arbetar vi därför med ett relativt avgränsat fredsbegrepp, det vill säga när våld inte används för att lösa konflikter utan istället demokratiska metoder, samt att grundläggande mänskliga rättigheter upprätthålls. I en sådan situation råder det “fred” i ett land.

Rättvisa, fred och försoning

Det är lätt att tro att mänskliga rättigheter och fredsbyggande går hand i hand på ett relativt okomplicerat sätt, särskilt när de behövs som bäst. Det

finns dock situationer som på ett särskilt sätt utmanar såväl mänskliga rättigheter som fredsbyggande.

När är det då, som mänskliga rättigheter och fredsbyggande behövs som bäst? Naturligtvis är det, när rättigheterna kränkts och våldet regerat, kanske systematiskt och under lång tid. Under långvariga konflikter eller perioder av diktatur och förtryck, uppkommer ibland möjligheter till förändring. När så en öppning ges mot att kränkningar och våldsamheter kan upphöra – till exempel genom att en diktatur måste ge upp inför omvärldens tryck, som i Sydafrika eller Chile – kommer ett stort antal frågor att ställas på sin spets: vilka konsekvenser får det om man vill skydda mänskliga rättigheter i en sådan situation? Vilka konsekvenser får det om man vill upprätthålla fred och säkerhet i en sådan situation? Är det samma sak?

Om man får tro företrädare för många organisationer som arbetar i de berörda länderna med dessa frågor är det inte självklart ”samma sak”. Istället finns det vanligen en spänning mellan “rättvisa” och “försoning”, eller mer specifikt uttryckt mellan “mänskliga rättigheter” och “fred och säkerhet”. Spänningen finns på många samhällsnivåer. Hurst Hannum har till exempel beskrivit hur denna spänning tagit sig uttryck inom FN-systemets ramar.³

Frågan är om denna knut bör lösas upp och i så fall hur? I sitt arbete för Sida, *Let's talk! Human Rights meet Peace and Security*, kommer

³ Hannum, Hurst, 2006. ”Human Rights in Conflict Resolution: The Role of the Office of the High Commissioner for Human Rights in UN Peacemaking and Peacebuilding” in *Human Rights Quarterly*, 28 (2006). Hurst Hannum är professor i internationell rätt vid Fletcher School of Law, Tufts University, USA.

Elisabeth Abiri bland annat fram till rekommendationen att använda den begreppsapparatur som mänskliga rättigheter bygger på, som ett gemensamt språk för de två fälten.⁴

Abiris förslag är ett sätt att hantera “språkfrågan” inom den västerländska diskussionen om hur mänskliga rättigheter och fred skall kunna främjas i utsatta lägen. Det finns ytterligare en dimension, en kulturellt betingad dimension, bortom den västerländska vokabulären som gör sig påmind i detta sammanhang. Det är inte ovanligt att lokala grupper – alltifrån gerillagrupper, till minoriteter, eller organisationer som representerar offer eller internflyktingar – påpekar att de lokala rättstraditioner och sedvänjor som tillämpas i kritiska situationer för ett samhälle eller en individ också måste ges utrymme även om det internationella samfundet idag – på ett helt annat sätt än för något decennium sedan – är delaktigt i fredsprocesser eller uppbyggnaden av sviktande stater (så kallade “failed states”).

I huvudsak är detta ett legitimitetsargument: vill man ha lokalt stöd för rättvisa och demokrati måste detta stöd bildas genom att lokala normsystem får sin rättmätiga plats i en sådan process. Och utan sådant stöd kan varje internationell insats lätt bli omintetgjord av exempelvis lokala krigsherrar, en förbisedd minoritetsgrupp, eller av bristande förankring av en regerings politik bland breda folklager. Att kunna kombinera lokala traditioner – som ibland inte alls lever upp till internationella krav på demokrati och respekt för individen – med nationella

⁴ Abiri, Elisabet, 2006. *Let's talk! – Human Rights meet Peace and Security*, SIDA-rapport no. 28896 (eng). Elisabet Abiri är föreståndare för Centrum för studiet av mänskliga rättigheter vid Göteborgs universitet. Hon leder för närvarande arbetet inom regeringens delegation för mänskliga rättigheter i Sverige.

och internationella rättssystem är en utmaning som tyvärr för det mesta inte antas av det internationella samfundet, när man vill bistå ett land i en process av fredsbyggande och stärkande av mänskliga rättigheter.

Försoningsdimensionen har också sin plats i denna debatt, alltsedan de första mera omfattande försoningskommisionerna i Latinamerika under 1980- och 1990-talen⁵. Även försoning har med legitimitet att göra.

Begreppet försoning är numera en del av den politiska process som försiggår i skärningspunkten mellan mänskliga rättigheter och fredsbyggande. För en del grupper är mänskliga rättigheter en grund för försoningen, för andra är försoningsprocesser ett instrument i sig, för att skapa stabilitet och fredlig konfliktlösning i ett samhälle – försoningen ses då som en grund för att i ökande grad förverkliga mänskliga rättigheter i ett samhälle.

Bistånd – den goda viljans praktik?

I biståndsarbetet aktualiseras kanske tydligast de frågeställningar som diskuterats ovan. Det är i biståndet som länken skapas mellan lokala behov och den internationella förmågan att möta dessa – och det är inte självklart “vad som är vad” i detta samspel. I praktiken är biståndsarbetet ett samverkansprojekt mellan två parter, dock med så vitt skilda utgångspunkter att ett ömsesidigt arbete måste läggas ner på att “förstå varandra”. Ibland är det uppenbart vad som är ett “behov”, ibland inte. Ibland är det uppenbart att det internationella samfundet har ett ansvar – omedelbart och omöjligt att ifrågasätta. I andra fall kan frågan ställas: “hur mycket och hur länge?”

⁵ För en översikt, se Hayner (2002).

Många frivilligorganisationer har daglig och direkt erfarenhet av det dilemma som ibland reses genom till synes motstridiga synsätt om mänskliga rättigheter och fred och säkerhet. Orsakerna till detta dilemma står att finna i två relaterade omständigheter. Den första är, att så länge våldsbenägna grupper (gerillarörelser, delar av militären, ligor, okontrollerade soldater och poliser, den ekonomiska korrruptionens hantlangare, etc.) fortfarande har viss våldsmakt kvar, kan de motsätta sig en process om rättvisa och ansvar – ibland förhandlar de till och med om juridiska fördelar för sig själva och den civila makten känner sig ofta tvungen att godta detta för att inte återigen driva landet in i kaos. Den andra är, att om inte polis och rättssystem har kapacitet och integritet nog att lagföra starkt belastade personer – till exempel genom korrruption eller politiska påtryckningar – så blir det det civila samhället som hamnar i dilemmat: agera eller inte? Om inte polisen vågar, vem skall då våga?

Den vanligaste situationen är förstås att båda dessa problem finns samtidigt. Korrumperade rättssystem och svaga regeringar är ingen god grund för att etablera demokrati, mänskliga rättigheter, rättssamhälle och fredlig konfliktlösning. Tyvärr är en sådan situation närmast normalfallet i många länder, särskilt om landet ifråga genomlidit ett krig eller en diktaturperiod på kanske ett decennium eller längre. Finns det då en gemensam väg för dem som arbetar för mänskliga rättigheter och för fredsbyggande, eller har den ena agendan prioritet före den andra? Under vilka omständigheter i så fall? Finns det en gemensam grund att utveckla, eller representerar de två skilda ansatser till fred och rättvisa? Dessa och närliggande frågor är en del av det här projektets problematik.

Akademi och civilsamhälle i möte

Ett forskningsprojekt med namnet *Mänskliga rättigheter och fredsbyggande – skilda agendor men samma mål?* inleddes 2006 vid Teologiska högskolan Stockholm (THS). Som namnet antyder handlar projektet om den ovan presenterade skärningspunkten mellan mänskliga rättigheter och fredsbyggande. Det är ett konkret uttryck för samarbete mellan högskolan och biståndsorganisationen Diakonia i frågor som gäller mänskliga rättigheter, rättvisa, fred och försoning.

Det har varit THS intention genom åren att knyta till sig forskning i ämnen relaterade till mänskliga rättigheter och att samtidigt stödja information om sådan forskning.⁶ Det senaste exemplet på detta är forskningsprogrammet *Mänskliga rättigheter och fredsbyggande*, vilket för närvarande har Diakonia som viktigaste externa finansiär. Inom detta övergripande program drivs mindre och större projekt. Detta paper introducerar ett sådant flerårigt projekt: *Mänskliga rättigheter och fredsbyggande – skilda agendor men samma mål?*⁷

Vid Teologiska högskolan Stockholm ansluter forskningsprogrammet *Mänskliga rättigheter och fredsbyggande* inte minst till det utbildningsprogram om mänskliga rättigheter och demokrati som har givits vid THS

⁶ THS har till exempel sedan begynnelsen varit medarrangör till de årliga MR-dagarna i Sverige. Ur detta samarbete har flera volymer sprungit, som *Mänskliga rättigheter: aktuella forskningsfrågor* (Iustus 2001), *Mänskliga rättigheter – från forskningens frontlinjer* (Iustus 2003) och *Mänskliga rättigheter och samhällets skyldigheter* (Ordfront 2005).

⁷ För information om programmet som helhet, inklusive pågående projekt, se information under www.ths.se.

sedan mer än 10 år tillbaka. Detta program är för närvarande en högskoleutbildning omfattande två års heltidsstudier (120 hp) i ämnet Mänskliga rättigheter och demokrati. Programmet ger kunskap om såväl de moraliska som juridiska aspekterna av mänskliga rättigheter. Det behandlar både de stora utmaningarna inför framtiden inom detta område, liksom den historiska process genom vilken rättigheterna skapades. Delvis med undervisningen som utgångspunkt har en grundbok i mänskliga rättigheter producerats, med titeln *Allas värde och lika rätt* (2005).

Biståndsorganisationen Diakonia arbetar tillsammans med partnerorganisationer, ofta på lokal nivå, i olika delar av världen för att förbättra villkoren för de mest utsatta människorna. Diakonia har ett brett arbete både tematiskt och geografiskt, med regionala kontor i såväl Latinamerika, som Afrika, Mellanöstern och Asien. Fyra tematiska områden har genomsyrat Diakonias arbete hittills, nämligen mänskliga rättigheter, demokratisering, jämställdhet och social och ekonomisk rättvisa. Ytterligare ett tematiskt område – fred och försoning – har under 2007 tillkommit för att på ett bättre sätt förverkliga Diakonias vision om en rättvis och hållbar värld, befriad från fattigdom.⁸

Samarbetet mellan Diakonia och THS inom ramen för forskningsprogrammet *Mänskliga rättigheter och fredsbyggande* har växt fram som ett sätt att stärka de två organisationernas utblick och kompetens i gemensamma frågeställningar, särskilt vad avser de överlappande frågor som ryms i begrepp som mänskliga rättigheter, rättvisa, fred och försoning. Diakonia och THS samarbetar också inom andra områden,

⁸ För ytterligare information om Diakonia, se www.diakonia.se.

vilka ligger utanför de teman som detta forskningsprogram behandlar, till exempel med utbildning och tematiska satsningar.

Skilda agendor men samma mål?

Organisationer som arbetar med mänskliga rättigheter, inte sällan frivilligorganisationer, spelar en central roll, till exempel i länder som drabbats av diktatur eller väpnad konflikt, för uppbyggnaden av ett fungerande samhälle och dess demokratiska institutioner. I sådana uppbyggnadsskeden behöver ett samhälle också komma tillbaka till vad kan beskrivas som “den fungerande vardagens ömsesidighet”, det vill säga möjligheten och tilliten till individuellt samarbete på olika nivåer och till en praktiskt fungerande gemenskap mellan olika grupper.

De flesta krig är inbördeskrig, och leder inte sällan till allvarliga konfrontationer mellan grupper och enskilda. Dessa händelser innebär ofta allvarliga kränkningar av mänskliga rättigheter, en del så allvarliga att de skulle klassificeras som brott mot mänskligheten, folkmord, krigsbrott eller aggressionsbrott.⁹

Efter sådana händelser är ibland även den mest grundläggande samhällsgemenskapen trasig – som den inom storfamiljen, mellan grannar, mellan arbetskamrater och inom klaner. Det finns många frivilligorganisationer

⁹ Dessa är alla brott som enligt Romstadgan (som trädde i kraft under 2002) faller under Internationella Brottmålsdomstolens jurisdiktion. Brott mot mänskligheten är i Romstadgan definierat som en handling som är en del av ett vidsträckt eller systematiskt angrepp riktad mot en civil befolkning, och avser mord, utrotning, förslavning, deportation eller tvångsförflyttning av befolkning, fängslande, tortyr, våldtäkt, förföljelse av en identifierbar folkgrupp eller ett identifierbart kollektiv av politiska, rasmässiga, nationella, etniska, kulturella, religiösa, genusmässiga etc. skäl, påtvingat försvinnande av personer, apartheid och andra omänskliga handlingar.

som arbetar särskilt med denna typ av sociala frågor, ofta med särskild inriktning mot människor som lever med olika slags trauman efter våld och krig. I centrum står ofta frågan: hur kan enskilda och grupper enas om ett samhälle som både återställer rättvisa, behåller den fred man uppnått, och samtidigt överbryggar personliga och sociala motsättningar?

När ett land, vanligen med hjälp av internationellt bistånd, skall byggas upp efter till exempel en diktaturperiod eller ett inbördeskrig, leder de här olika perspektiven till att organisationer – som alla vill fred och rättvisa – kan komma att företräda olika vägar, olika arbetssätt och olika prioriteringar för vägen mot rättvisa och stabilitet. Det kan ibland leda till mer eller mindre starka motsättningar om vad som är viktigt att prioritera i en viss situation. Vi får i praktiken en olycklig, måste man säga, spänning eller rentav konflikt mellan organisationer med olika perspektiv på mänskliga rättigheter och fredsbyggande. Denna problematik är inte en fråga bara för frivilligorganisationer, utan myndigheter och det internationella samfundet som helhet dras i minst lika hög utsträckning med samma skillnad i perspektiv och prioriteringar.

För att ta ett exempel på gräsrotsnivån kan detta betyda att en frivilligorganisation, till exempel i en liten ort på landsbygden i ett sydamerikanskt land, arbetar för att själva återvändandet till den förlorade marken är det allra viktigaste att åstadkomma, för de bönder som är drabbade. Dessa bönder hade turen nog att undkomma en massaker (som militären iscensatte för att ge lokala storbönder mera mark) för några år sedan, och det viktigaste för dem är försörjningen av dem och deras familjer. En annan organisation, på samma plats, kan hävda frågan om

ansvarighet för militären och kompensation till de fördrivna bönderna, oavsett om de kommer tillbaka till sin jord eller inte, såsom den viktigaste frågan – allt utifrån tanken att om inte ansvar utkrävs, kommer systemet med tvångsfördrivningar att fortgå och ingen förbättring av böndernas situation sker.

På gräsrots- och nationell nivå kan samma spänning, eller skall vi rättare säga motsättning, påträffas redan genom frivilligorganisationernas namn och ansvarsområde. Vissa har tagit på sig att värna om mänskliga rättigheter medan andra arbetar med fredsbyggande åtgärder. Och det är inte alltid de möts, konkret och idémässigt i sitt arbete för vad som ändå måste uppfattas som samma mål.

På nationell och internationell nivå kan motsättningen illustreras av spänningen mellan den nationella sannings- och försoningskommissionen i Sierra Leone¹⁰ och den internationella specialdomstolen¹¹ i samma land. Fredsavtalet, det vill säga Loméavtalet från 1999, låg till grund för den vapenvila som så småningom blev till en mera omfattande fredsprocess. Sannings- och försoningskommissionen var också en del av detta. Loméavtalet levde emellertid inte upp till den folkrättsliga standard som det internationella samfundet idag kräver, genom att amnestier utfärdades för personer vilka begått allvarliga kränkningar under inbördeskriget. Att

¹⁰ En sannings- och försoningskommission bildades i Sierra Leone 1999 och den var en del av Loméavtalet om fred i Sierra Leone samma år. Kommissionen kom emellertid till stånd först under 2002. Den hade den sydafrikanska motsvarigheten, bildad tidigare under 1990-talet, som förebild.

¹¹ *The Special Court for Sierra Leone* är en särskild domstol vilken inrättats av Förenta Nationerna och Sierra Leones regering gemensamt, för att lagföra de som antas haft det största ansvaret för allvarliga kränkningar av den internationella humanitära rätten, liksom av nationell lag i Sierra Leone. De brott som undersöks har begåtts från 30 november 1996 och framåt, och under slutet av 2007 stod 10 personer åtalade.

dessa amnestier var ett villkor för fred, godtogs av förhandlarna med motiveringen att det var priset för att kriget över huvud taget skulle kunna stoppas. Detta politiska övervägande var en sak, amnestiernas juridiska status en annan. Medan sannings- och försoningskommissionen sökte arbeta med vittnesmål för att ta fram så mycket information som möjligt om vad som hände under kriget, arbetade den internationella domstolen parallellt med den folkrättsliga dimensionen av delvis samma händelser, och under sitt regelverk. Samarbetet gnisslade tyvärr ofta. Som exempel kunde domstolen inte medge att personer under dess förvar kunde medverka i kommissionens hearings.

Olika processer har sina förutsättningar och det internationella samfundet har sina egna kriterier för insatser man genomför, vilket i detta fall resulterade i att den regionala fredsprocessen och den lokala processen mot försoning fick stå tillbaka, något som ordföranden för sannings- och försoningskommissionen i Sierra Leone, biskop Humper, också kritiserat.

På internationell nivå kan spänningen också anas genom den uppdelning som gjorts mellan internationella organisationer men också internt inom stora organisationer. Detta exemplifieras genom Hurst Hannums tidigare nämnda studie av Förenta Nationernas arbete genom Kontoret för FN:s högkommissionär för mänskliga rättigheter respektive FN:s avdelning för politiska ärenden när det gäller att föra fram mänskliga rättigheter respektive fred och säkerhet. Hans studie av FN visar att i dessa frågor är det så, att “den vänstra handen inte alltid vet vad den högra gör”.¹²

¹² Hannum, Hurst, 2006. “Human Rights in Conflict Resolution: The Role of the Office of the High Commissioner for Human Rights in UN Peacemaking and Peacebuilding” i *Human Rights Quarterly*, 28 (2006).

Här är inte platsen att säga vem som “har rätt” – varken i sak eller moraliskt. Det allvarliga är, att vi fått en omfattande internationell diskussion med moraliskt-etiska dimensioner som försätter centrala aktörer i fredsprocesser i till synes ohållbara låsningar gentemot varandra, mitt i den uppgift som nog är den mest centrala efter att våldet stillats och fredsbyggandet, och värnandet om mänskliga rättigheter, äntligen fått en chans.

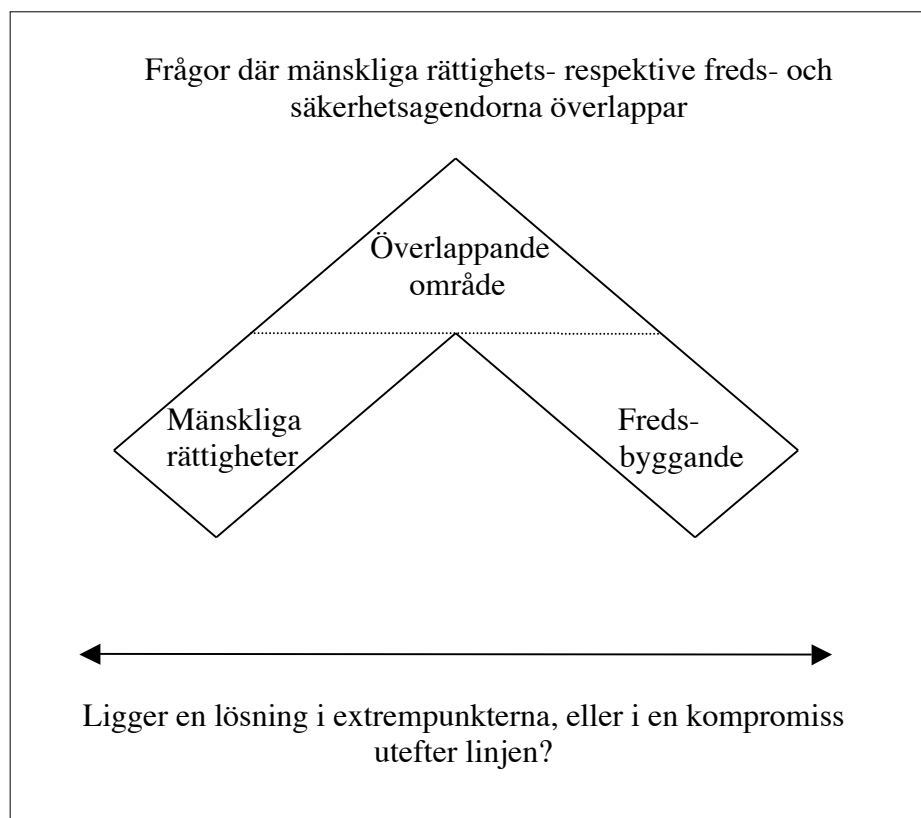
Till viss del är detta en fråga om former för samverkan, mandatfördelning och resurser, men det är också en fråga om vilken metod olika aktörer i samhällsbyggandet anser vara moraliskt godtagbar och praktiskt möjlig att genomföra, efter – i det här fallet – ett inbördeskrig.

Forskningsprojektets syfte och uppläggning

Syfte

Det övergripande syftet med forskningsprojektet är att mot bakgrund av den internationella diskussionen bland praktiker såväl som forskare, och av erfarenheterna på nationell nivå bland frivilligorganisationer och deras medlemmar, dels beskriva och analysera skillnader och likheter i uppfattningar om den tidigare beskrivna skärningspunktens innehåll, natur och tänkbara hantering, och dels att skapa instrument för att relatera mänskliga rättighets- respektive fredsbyggande till varandra på ett sätt som ömsesidigt förstärker de två agendorna.

Figur 1. Frågor där mänskliga rättighets- respektive freds- och säkerhetsagendorna överlappar.



Projektet kommer att beskriva och analysera skillnader och likheter hos mänskliga rättighets- respektive fredsorganisationers perspektiv och insatser för samhällsbyggande. Vidare kommer projektet att undersöka och jämföra perspektiv som akademiker och forskare formulerat för att belysa samma frågor. Med “samhällsbyggande” menas såväl fredsbyggande åtgärder som tidiga insatser för att skapa förutsättningar för fred, liksom till insatser som konsoliderar en rådande vapenvila. Det inbegriper också insatser som till exempel att bygga upp, implementera och upprätthålla en mänskliga rättighetsregim, som en del av en demokratisk utveckling. Organisationer och institutioner som arbetar inom båda fälten utgör naturligtvis en särskilt intressant grupp att studera ur det här projektets perspektiv.

Uppläggning

I det här projektet utgår vi från antagandet att det inte är en konstruktiv situation att arbeta utifrån skilda agendor med samma (teoretiska) mål - tvärtom detta tar kraft och leder i värsta fall till motsägelsefulla och motverkande synsätt på vad som bör vara “nästa steg” i en konkret och pågående process, eller – mer generellt – hur man över huvud taget skall tolka och agera i den aktuella situationen i ett land.

Eftersom fredsbyggande och mänskliga rättigheter är en angelägenhet på varje kontinent skulle projektet kunna genomföras “varsomhelst”, men just därför är det också viktigt att inte begränsa sig till en enda plats, eller en region, det finns både teoretiska och praktiska skäl för detta. Projektet kommer därför att genomföras på tre kontinenter. Fokus i Latinamerika kommer att ligga på Colombia och Guatemala, i Afrika på Centralafrika

och när det gäller Asien är valet preliminärt Mellanöstern men även Sydostasien är ett alternativ.

Det civila samhället utgör en av hörnpelarna i projektet. I dess **första** del inbjuds frivilligorganisationer att utifrån sina erfarenheter, i den miljö och tillsammans med de människor man arbetar, formulera sina perspektiv på projektets huvudfråga: hur tolkas och tillämpas överlappningen av mänskliga rättigheter respektive fred och säkerhet, i det arbete man bedriver? Organisationer i Latinamerika (Guatemala och Colombia) och Afrika (DR Kongo) inbjuds i en första fas att medverka i seminarier och med skriftliga bidrag utifrån denna frågeställning. Förhoppningsvis kommer motsvarande seminarier att kunna genomföras också med asiatiska organisationer.

I samma geografiska områden kommer projektet i en **andra** del att inbjuda det akademiska samhället, det vill säga forskare som ägnat sig åt att fördjupa projektets problematik, att delta i seminarier, vilka förhoppningsvis också kan resultera i antologier på samma tema.

I en **tredje** del av projektet, vilken löper parallellt med de övriga, söker vi inbjuda kommissionärer – före detta och nuvarande – i sannings- och försoningskommissioner att träffas, och att i skrift dela med sig av sina intryck av hur man inom respektive kommission arbetade med dessa avvägningar, när den aktuella kommissionsrapporten skrevs.

Avslutningsvis kommer de två huvudansvariga forskarna att i en **fjärde** del genomföra sin egna studier av olika delar av materialet, för att både syntetisera och utveckla olika perspektiv på basis av vad som kommit fram under projektets gång.

Figur 2. Projektets tre huvudkategorier av medverkande och exempel på relevanta geografiska fallstudieområden.

		Regioner			
		Latinamerika	Afrika	Mellan Östern	Asien
Kate- gorier	NGO ¹³	<i>Guatemala Colombia</i>	<i>DR Kongo</i>	<i>Palestina</i>	<i>Kambodja</i>
	TRC- medlem- mar ¹⁴	<i>Chile Perú</i>	<i>Rwanda Sydafrika</i>	-	<i>Östtimor</i>
	Forskare	<i>Chile, Argentina Perú Centralamerika</i>	<i>Burundi Rwanda DR Kongo Sydafrika</i>	<i>Palestina Libanon Jordanien</i>	<i>Östtimor Sri Lanka Kambodja</i>

Projektet indelas alltså i fyra delar. De tre första riktar sig till de tre centrala målgrupperna: frivilligorganisationer i olika delar av världen, medlemmar i sannings- och försoningskommissioner, respektive akademiker och forskare. Uppläggningsen illustreras av Figur 2 ovan. Den fjärde delen,

¹³ NGO = Non-Governmental Organisation (icke-statlig, frivilligbaserad organisation).

¹⁴ TRC = Internationell förkortning för sannings- och försoningskommission (Truth and Reconciliation Commission).

slutligen, utgörs av bidraget från de huvudsakliga forskarna i detta projekt, Kjell-Åke Nordquist och Göran Gunner.

Samarbete med skilda aktörer

Projektet är dessutom tänkt som ett flerårigt samarbete tillsammans med olika kategorier av organisationer, politiska aktörer (som exempelvis sanningskommissioner) och forskare. Frivilligorganisationerna har en grundläggande roll i projektet eftersom de kommer i direkt kontakt med såväl enskilda individer som nationella politiska processer vilka – åtminstone på ytan – syftar till att förverkliga rättvisa och fred utifrån ett mänskliga rättighets- och fredsbyggandeperspektiv. Förutom frivilligorganisationer kommer projektet att inbjuda forskare – från en rad institutioner och organisationer med relevant verksamhet – att skriva och bidra på olika sätt till att belysa problemområdet. I huvudsak räknar vi med att dessa forskare finns i det lokala samhället men här kan också internationellt placerade forskare som studerat en aktuell lokal situation, eller som arbetat med frågeställningarna övergripande, komma i fråga.

Urval av organisationer

Såväl det civila samhället som akademiska miljöer inbjuds alltså att medverka i projektet. Förutom THS egna kontaktytor har Diakonia nätverk som inkluderar både organisationer i det civila samhället och forskarvärlden, och ibland sammanfaller även dessa två kategorier. Av förklarliga skäl är dessa kontakter bredare inom det civila samhället än inom den akademiska världen. I båda fallen räknar projektet med att samarbeta med Diakonias kontaktytor, naturligtvis utan att för den skull utesluta andra grupper eller enskilda aktörer.

Mänskliga rättighets- och fredsorganisationerna representerar det civila samhället, främst i länder/regioner som drabbats av inbördeskrig, diktaturregimer eller våldsamma oroligheter av olika slag. Ett urval av sådana frivilligorganisationer kommer med utgångspunkt från sina prioriteter att inbjudas att redogöra för och analysera den konkreta situationen och sina teoretiska utgångspunkter och arbetsformer. Intentionen är att engagera dels mänskliga rättighetsorganisationer och dels fredsorganisationer men också söka finna organisationer som uttalat har båda utgångspunkterna. Ambitionen är att ungefär hälften av bidragande organisationer representerar Diakonias partners. På så vis får vi både en civilsamhällets och de lokala forskarnas bidrag till projektet, bidrag som kan vidareutvecklas i samband med Diakonias regionala processer.

Fem kritiska frågor

Projektet vilar i sin första, inledande del på fem kritiska frågor, formulerade som ett sätt att angripa överlappningen – skärningspunkten – mellan de två agendorna med utgångspunkt från de medverkande organisationernas sida. Fokus ligger alltså på *överlappningen* och inte de olika agendorna var för sig. När frågorna riktas till frivilligorganisationer har de formulerats på följande vis:

- Vilket mandat och vilka arbetsformer har organisationen utvecklat för sitt nu aktuella arbete med insatser för fred, mänskliga rättigheter, demokrati och rättvisa?

- Har organisationen i sitt eget arbete mött situationer av målkonflikt mellan en mänskliga rättighets- respektive fredsagenda? I så fall: hur valde man att hantera denna situation?
- Vilka vägar (ansatser och praktiska åtgärder) skulle man kunna utveckla för att få de två agendorna att aktivt förstärka varandra?
- Vilken relation kan mänskliga rättigheter ha till “negativ fred” (= avstå från dödande) respektive till “positiv fred” (= rättvisa, utveckling och demokrati)?
- Stater har det primära ansvaret för att upprätthålla mänskliga rättigheter. I konflikter och krig är staten ofta en av parterna i en konflikt, ibland är staten en svag part, och i enstaka fall en till och med en “failed state”. Hur kan mänskliga rättigheter upprätthållas – i värsta fall utan statens medverkan?

Den lokala situationens frågor

Utöver dessa fem kritiska frågor vill projektet ge möjlighet att formulera och bearbeta ytterligare frågor som är direkt relaterade till den lokala situationen, frågor som anknyter till ramen ovan, men som ställs i den aktuella diskussionen med avseende på skärningspunkten mellan mänskliga rättighets- och fredsagendorna.

Exempel på frågor som söker fokusera den lokala situationen är: Vad är mänskliga rättigheter i ert samhälle? Hur ser försoning ut, i ert samhälle, efter krig och konflikter? Hur arbetar ni, med de frågeställningar och

problem som är centrala för er, för att förverkliga rättvisa och fred? Är det samma sak eller skilda saker – att tala om rättigheter och att tala om fred och försoning? Är det kanske två vägar till samma mål, eller olika språk för samma sak?

Frågor ur ett akademiskt perspektiv

Samtidigt pågår i alla länder som, kan man nog påstå, haft inbördeskrig och/eller allvarliga kränkningar av mänskliga rättigheter på annat sätt, en diskussion om hur man skall hantera de individer och grupper som stått i centrum för dessa kränkningar, både som utövare och som offer. Ofta har i sådana efterdyningar av den väpnade striden organisationer uppstått med olika fokus, ibland med ensidig inriktning på mänskliga rättigheter och rättvisa, ibland på samverkan, försoning och utvecklingsfrågor, utan att ställa mänskliga rättighetsaspekten i centrum. Denna situation har givetvis varit föremål för analys inom den akademiska världen i både universitets- och forskningsinstituts regi.

Projektet har intentionen att inbjuda oberoende forskare som med sitt arbete direkt befinner sig i skärningspunkten mellan mänskliga rättigheter och fred. Projektet inbjuder därmed forskare och andra, som formulerat principiella uppfattningar i dessa frågor, att bidra till projektet. En särskild kategori är de individer, kommissionärer, som arbetat i nationella sannings- och försoningskommissioner. De har spelat en särskild roll för att hantera de ibland motstridiga kraven på rättvisa och försoning i en fredsprocess. Hur har de resonerat för att kunna hantera denna situation?

Globala erfarenheter i ett jämförande perspektiv

Avslutningsvis kommer projektet att genomföra en jämförande studie av de olika bidragen – jämförande mellan kontinenter, mellan olika perspektiv och organisationer. Finns modeller för idémässig och praktisk samverkan som är både legalt giltiga och moraliskt godtagbara samtidigt som de är möjliga att implementera i en lokal situation? Förhoppningsvis skall denna jämförande studie kunna ge svar på och räta ut frågetecknet i projektets rubrik: *Mänskliga rättigheter och fredsbyggande – skilda agendor men samma mål?* Uttryckt på ett annat sätt så handlar det om att söka finna en övergripande modell för att hantera “överlappningens problem”, ibland beskriven såsom skärningspunkten mellan de två agendorna: mänskliga rättigheter respektive och fred- och säkerhet.

Publikationer och seminarier

Om den interna processen kring dessa frågeställningar fortsätter på nationell eller regional nivå som ett resultat av projektets arbete, kan resultaten inkluderas i det totala projektets arbete, om det ligger i de medverkande organisationernas intresse. För medverkande organisationer och enskilda forskare finns det möjlighet att få bidrag publicerade i projektets publikationsserie, Research Paper Series.

Efter en tid kommer vi förhoppningsvis att ha en serie bidrag från organisationer på tre eller flera kontinenter som behandlar aspekter av projektets tema. I sig kommer de att vara värdefulla bidrag men de kan också tjäna som underlag för en jämförelse mellan olika världsdelar. Sist men inte minst är det en förhoppning att de resultat, de seminarier och diskussioner och de möten mellan enskilda som det här projektet

genererar skall kunna vara utgångspunkten för ett mera diversifierat arbete, på lokal nivå, dels bland Diakonias partnerorganisationer, dels bland forskare och kommissionärer som också har mycket att lära av varandra.

Avslutning

Projektet *Mänskliga rättigheter och fredsbyggande – skilda agendor men samma mål?* är utformat för att fungera både som en ram för en avgränsad studie och samtidigt vara en process av olika typer av insatser, vilka växer fram efter varandra allteftersom nya fält och nya möjligheter öppnas. Detta är beroende av såväl personella som ekonomiska resurser.

Särskilt i länder som haft väpnad konflikt eller diktatur under lång tid, av vilka en del dessutom haft sannings- och försoningskommissioner, har ofta en bred diskussion utvecklats mellan olika aktörer – både inom akademi och det civila samhället – om hur man skall förhålla sig till grundfrågan om hur överlappningen mellan mänskliga rättigheter och fredsbyggande skall hanteras. Utmaningen för dessa aktörer – såväl som för detta projekt – är att undersöka om, och i så fall hur, perspektiven skulle kunna stötta varandra så att resultatet blir en starkare insats för fred och rättvisa i bred mening. I andra länder, oftast länder som är givare inom det internationella samarbetet, har frågan analyserats utifrån hur det internationella samfundet – som till exempel FN, fredsbevarande insatser, och internationellt bistånd – skall kunna bli mera effektivt och anpassat till de lokala behov som finns i varje given situation.

Dessa två arenor – den lokala, där erfarenheten av våld och kränkningar är daglig och problemen ofta akuta, och den internationella, mera institutionellt orienterade – sammanförs i detta projekt, med syftet att fördjupa bilden av problematiken, och utifrån detta undersöka vägar att

hantera den spänning som många idag upplever som ett hinder för ett effektivt och ändamålsenligt internationellt samarbete.

Genom ett sammanhållet språkbruk, där det specifika bidraget från de båda diskurserna bibehålls, är det möjligt – detta är projektets grundläggande ambition – att utveckla ett perspektiv som både integrerar och stärker såväl mänskliga rättigheter som fredsbyggande. Därmed avses att bearbeta frågan om, och i så fall hur, två till synes skilda analys- och handlingsmodeller kan integreras till en sammanhållen ansats, där måhända det faktum att det finns ett gemensamt mål också kan skapa förutsättningar för en gemensam agenda för mänskliga rättigheter och fredsbyggande, på vägen dit.

Litteraturförteckning

- Abiri, Elisabet, 2006. *Let's talk! – Human Rights meet Peace and Security*, SIDA-rapport no. 28896
- Abu-Nimer, Mohammed, 2001. *Reconciliation, Justice, and Coexistence. Theory and Practice*. Lexington Books, USA.
- En rättvisare värld utan fattigdom*. Betänkande från Parlamentariska kommittén om svensk politik för global utveckling, SOU 2001:96, ("Globkom")
- Gunner, Göran och Namli, Elena, (red), 2005. *Allas värde och lika rätt. Perspektiv på mänskliga rättigheter*. Studentlitteratur, Lund.
- Gunner, Göran och Mellbourn, Anders, (red), 2005. *Mänskliga rättigheter och samhällets skyldigheter: en antologi från MR-dagarna 2004*, Ordfront
- Gunner, Göran och Amnéus, Diana, (red), 2003. *Mänskliga rättigheter: från forskningens frontlinjer*. Iustus, Uppsala.
- Gunner, Göran och Spiliopoulou Åkermark, Sia, (red), 2001. *Mänskliga rättigheter: aktuella forskningsfrågor*. Iustus, Uppsala
- Hannum, Hurst, 2006. "Human Rights in Conflict Resolution: The Role of the Office of the High Commissioner for Human Rights in UN Peacemaking and Peacebuilding", i *Human Rights Quarterly*, 28
- Hayner, Priscilla B., 2002. *Unspeakable truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*. Routledge: New York och London
- Nordquist. Kjell-Åke, 2007a. *Reconciliation as a Political Concept*, Research Report 34, 2006, Centro de Estudios Politicos, Universidad del Rosario, Bogotá, Colombia

Nordquist. Kjell-Åke, 2007b. ”Teologi, försoning och mänskliga rättigheter – konflikt eller samverkan?” i Gunner, Göran (red). *Människa är ditt namn. Om mänskliga rättigheter, mänsklig värdighet och teologi*, Verbum 2007

Nordquist. Kjell-Åke, 2007c. ”Fred och säkerhet genom det internationella rättssamhället”, i Mårsäter, Olle (red) *Rättssamhällets betydelse för fred och säkerhet*. Fonden för mänskliga rättigheter, Stockholm.

Policy 2007, Diakonia, Stockholm

Reconciliation after Violent Conflict. A Handbook. 2003. International IDEA, Stockholm

Reychler, Luc och Thania Pfaffenholz (red), 2001. *Peacebuilding - a field guide*. Boulder, USA.

Teitel, Ruti G, 2000. *Transitional Justice*. Oxford University Press.

Tutu, Desmond, 1999. *No future without forgiveness*. Rider, Random House, London.

Uprimny, Rodrigo, (red), 2006. *¿Justicia transicional sin transición? Verdad, justicia y reparación para Colombia*. Centro de Estudios de Derecha, Justicia y Sociedad, Bogotá, Colombia.



Mänskliga rättigheter och fredsbyggande - skilda agendor men samma mål?

Forskningsprogrammet om mänskliga rättigheter och fredsbyggande vid Teologiska högskolan Stockholm studerar såväl teoretiska som empiriska samband mellan mänskliga rättigheter och fredsprocesser. I programmet genomförs både mindre, avgränsade projekt och omfattande studier på internationell nivå. Föreliggande rapport introducerar ett flerårigt forskningsprojekt som genomförs i samverkan med och finansiellt stöd från biståndsorganisationen Diakonia, Stockholm.

Forskningsprogrammet vill bidra till ökad kunskap och en fördjupad bild av hur mänskliga rättigheter och fredsbyggande anknyter till varandra, till gagn för undervisning, biståndssamarbete samt en generell och teoribaserad kunskapsutveckling i dessa frågor.

Research Paper Series innehåller rapporter från mindre och större studier framtagna som en del av forskningsprogrammets löpande arbete.



teologiska
högskolan
stockholm



Teologiska högskolan Stockholm (THS) bedriver akademisk undervisning och forskning inom områdena teologi samt mänskliga rättigheter och fredsbyggande. THS har lång erfarenhet av internationella kontakter för både studentutbyte och forskning, etablerade med såväl universitet som biståndsinriktade institutioner i olika delar av världen. För ytterligare information om utbildning och forskning vid THS, se www.ths.se.